

ΣΠΗΛΑΙΟ « Σ Ω Τ Η Ρ Ο Σ » ΑΘΗΝΩΝ

Άριθ. Σπηλ. Μητρώου 4170

Υπό Ίωάννου Ίωάννου

ΘΕΣΙΣ ΣΠΗΛΑΙΟΥ

Τὸ Σπήλαιο τοῦ Σωτήρος βρίσκεται στὸν χώρο τοῦ λατομείου Φράγκου, ἔναντι τῆς ἐδου Ἀθ. Καρπενησιώτη, στὴν θέσι ἀνεγέρσεως τοῦ Τάματος τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Σωτήρος στὰ Τουρκοβούνια. Ἀπὸ τὴν πλατεία Συντάγματος ἀπέχει 5 χιλιόμετρα περίπου.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ

Τὸ σπήλαιο ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐργασιῶν στὸ λατομεῖο Φράγκου. Εὐτυχῶς οἱ ἐργασίες τοῦ λατομείου σταμάτησαν συγχρόνως μὲ τὴν ἀπόφραξι τοῦ κέντρου τοῦ σπηλαίου ποὺ σήμερα χρησιμεύει σὰν εἰσοδὸς του. Οἱ μαθηταὶ Φ. Φωτάνης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Κωστόπουλοι, ἀνεκάλυψαν τὴν εἰσοδὸ τοῦ σπηλαίου καὶ ἐπισκέφθηκαν τὸ ἐσωτερικὸ του. Ἡ παρουσίαι τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ σπηλαίου ἀπὸ τὴν ἐκπομπή «Σήμερα» στάθηκε ἀφορμὴ νὰ ἐνημερωθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Σπηλαιολογικὴ Ἑταιρεία, γιὰ τὴν ὕπαρξι τοῦ σπηλαίου καὶ τὰ μέλη τῆς ἀξιολόγησαν τὴν σπουδαιότητα τοῦ σπηλαίου γιὰ τὸν Ἑλληνικὸ τουρισμὸ. Σὲ συνεργασία μὲ τὸν κ. Ἀσημάκη Κοττορό, τοῦ Εἰδικοῦ Ταμείου Ἀνεγέρσεως Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Σωτήρος, ἡ Ἑλληνικὴ Σπηλαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀναλαμβάνει τὴν ἔρευνα, μελέτη, χαρτογράφησι καὶ φωτογράφησι τοῦ σπηλαίου. Ἡ Ε.Σ.Ε. ἀναθέτει τὴν μελέτη τοῦ σπηλαίου στὸ μέλος τῆς κ. Ίωάν. Ίωάννου. Οἱ ἔρευνες πραγματοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1972 μέχρι τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1973. Στὴν ἔρευνα τῆς 1 - 11 - 72 ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Κοινότητος Ψυχικοῦ κ. Λουδ. Γερομητσας, μέλος τῆς ΕΣΕ. Στὶς ἔρευνες ἔλαβαν μέρος καὶ τὰ ἀκόλουθα μέλη τῆς ΕΣΕ, ἀναφέρονται κατ' ἀλφαβητικὴ σειρὰ:

Τ. Ἀνασονταῆς, Ρ. Γεράρδη, Γ. Ίωάννου, Ἴ. Ίωάννου, Μ. Ίωάννου, Π. Κότρωφ, Γ. Καίττας, Β. Καραγιάννη, Ν. Κοκονᾶς, Γ. Μικρός, Κ. Μαρτάνης, Δ. Μιχαλιτσιάνος, Ν. Μουστάκα, Σ. Μουστάκας, Β. Μπορνόβας, Ἀ. Νικολακάκη, Ν. Παπαδοπούλου, Ἀ. Πετροχειλοῦ, Θ. Πίτσιος.

ΤΜΗΜΑ ΕΙΣΟΔΟΥ

Ἡ σημερινή εἴσοδος τοῦ σπηλαίου δὲν εἶναι ἡ φυσική εἴσοδος του, ἀλλὰ καθὼς προχωροῦσαν οἱ ἐργασίες στὸ λατομεῖο, συμπτωματικὰ ἀποκαλύφθηκε τὸ κέντρο τοῦ σπηλαίου. Τὸ σπήλαιο ἔχει φυσική εἴσοδο ποὺ σήμερα εἶναι φραγμένη καὶ εἶναι στὸ τέλος τοῦ ἀριστεροῦ θαλάμου. Τὸ ἐπίσης φραγμένο τέλος τοῦ δεξιοῦ θαλάμου εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ σπηλαίου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς γῆς.

Ἡ εἴσοδος ποὺ χρησιμοποιεῖται σήμερα εἶναι ἄνοιγμα μὲ πλάτος 2,50 μ. καὶ ὕψος 2 μ. Σιδερένια πόρτα τοποθετήθηκε στὴν εἴσοδο μὲ φροντίδα τοῦ Εἰδικοῦ Ταμείου Ἱεροῦ Ναοῦ Σωτήρος, γιὰ νὰ προστατευθῆ τὸ σπήλαιο ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες, οἱ ὅποιοι πρὶν ἀπὸ τὴν τοποθέτησή της κατέστρεφαν τὸν λιθοματικὸ διάκοσμο τοῦ σπηλαίου.

Στὴν χαρτογραφικὴ κάτοψη τοῦ σπηλαίου διακρίνεται τὸ πρῶτο τμήμα τῆς εἰσόδου, ποὺ σχεδιάστηκε ξεχωριστά, ἐπειδὴ εἶναι ὁ πρῶτος ὄροφος τοῦ σπηλαίου. Τὸ κυρίως σπήλαιο θρίσκει στὸν δεῦτερο ὄροφο, πρὸς τὰ κάτω, ὁ ὁποῖος εἶναι βατὸς σ' ὄλη του τὴν ἔκτασι καὶ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν τουριστικὴ διαδρομὴ τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ σπηλαίου στὸ μέλλον, μετὰ τὴν διευθέτησι αὐτοῦ. Ὁ τρίτος ὄροφος, πρὸς τὰ κάτω, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροτοῦννελ καὶ μικροθαλάμους. Μπαίνουμε στὸν τρίτο ὄροφο ἀνάμεσα ἀπὸ τεράστιους ὄγκολίθους οἱ ὅποιοι σχηματίζουν τὸ δάπεδο τοῦ δευτέρου ὀρόφου. Πιστεύουμε μὲ τὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς παρουσιάζει τὸ σπήλαιο, ὅτι στὸν τρίτο ὄροφο δὲν σταματᾷ τὸ σπήλαιο, ἀλλὰ τὰ στενὰ περάσματα θὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ θαλάμους καὶ κάτω ἀπὸ τὸν τρίτο ὄροφο. Σήμερα πάντως, εἶναι ἀδύνατο νὰ περάσῃ ἀνθρώπινο σῶμα ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ μικροτοῦννελ. Ἡ πιθανὴ συνέχεια τοῦ σπηλαίου, εἶναι πολὺ σημαντικὸ θέμα γιὰ τὴν τουριστικὴ του ἀξία. Ὅμως οἱ δυσκολίες γιὰ τὴν διαπίστωσι καὶ ἐξακρίβωσι τῆς συνεχείας πρὸς τὰ κάτω, μᾶς ἀναγκάζουν πρὸς τὸ παρὸν νὰ μὴν ἐπιμένουμε πρὸς τὴν κατεύθυνσι αὐτῆ. Γιατὶ οἱ φυσικὲς δυσκολίες θὰ ὑπερπηδηθοῦν μὲ τὴν διάνοξι διαδρομῶν πρὸς τὰ κάτω, ὁπότε εἶναι πλέον προβλήματα οἰκονομικὰ γιὰ τὴν ἀντιμετώπισι τῶν τεχνικῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ προνοίας γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν ἀνθρώπων ποὺ θὰ ἐργαζόντουσαν στὰ σημεῖα αὐτὰ τοῦ τρίτου ὀρόφου. Ἐχουν ἐπισημανθῆ τρία σημεῖα τὰ ὁποῖα, πιδ εὐκόλα ἴσως, μᾶς ὀδηγήσουν στὸν τέταρτο θάλαμο καὶ αὐτὸ βέβαια θὰ γίνῃ ὅταν διευθετηθῆ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου. Πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι θάλαμοι πρὸς τὰ κάτω καὶ ὅτι ὁ σταλαχτιτικὸς τοὺς διάκοσμος θὰ εἶναι παρθένος. Γιατὶ ἐκεῖ δὲν θὰ ἔχουν μπη ἐπισκέπτες καὶ οὔτε οἱ δονήσεις ἀπὸ τὶς ἐκρήξεις τῶν φουρνέλων τοῦ λατομεῖου θὰ ἔχουν καταστρέφει τὸν λιθοματικὸ διάκοσμο τοῦ σπηλαίου.

Ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο ἔχουμε ἀπότομη κατάβασι 2 μ. Στὰ 4,50 μ. δεξιὰ ὑπάρχει σταλαχμιτικὸς ὄγκος μὲ διαστάσεις 1,50 μ. X 1,50 μ. ποὺ τελειώνει στὸ δεξιὸ τοίχωμα. Ἀριστερὰ ὑπάρχει κατηφορικὸ τοῦννελ μὲ μῆκος 6 μ. καὶ πλάτος 0,80 μ. μέχρι 2 μ. παῦ ἐνώνεται μὲ κάθετη κατάβασι στὸν δεῦτερο ὄροφο καὶ σημειώνε-

ται στην χαρτογράφηση με τὸ γράμμα Α. Στὰ 5,50 μ. δεξιὰ τελειώνει ὁ σταλαγματικός ὄγκος καὶ ἀπὸ ἀνοιγμα μὲ πλάτος 1 μ. συναντοῦμε στὸ δάπεδο σιδερένια σκάλα,

Ὁ δεξιὸς θάλαμος, τὸ τμήμα τοῦ δεύτερου βξώστη πρὸς τὸν τρίτο.

Φωτ Θεόδ. Σκούρα

πού είναι τοποθετημένη από τους πρώτους επισκέπτες και με κάθετη κατάβασι δρισκόμαστε στον δεύτερο όροφο, ο οποίος συνεχίζεται δεξιά και ονομάσθηκε δεξιός θάλαμος και αριστερά πού ονομάσθηκε αριστερός θάλαμος.

Μετά τὸ ἄνοιγμα δεξιά πρὸς τὸν δεύτερο ὄροφο ἔχουμε στὸ τέλος τοῦ τμήματος τῆς εἰσόδου ἕνα μεγάλο σταλαγματικό ὄγκο μὲ διαστάσεις 6 μ. Χ 4 μ. καὶ μὲ ὕψος 3,50 μ. Πίσω καὶ αριστερὰ ἀπὸ τὸν σταλαγματικό ὄγκο εἶναι τὸ πέρασμα καὶ ὁ ἐξώστης τοῦ αριστεροῦ θαλάμου. Ἀπὸ τὴν εἴσοδο μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς σιδερένιας σκάλας κατεβήκαμε 5 μ. Τὸ ὕψος τῆς ὀροφῆς τοῦ τμήματος τῆς εἰσόδου κυμαίνεται ἀπὸ 2 μ. μέχρι 6 μ.

Ο ΔΕΞΙΟΣ ΘΑΛΑΜΟΣ

Ἀπὸ τὴν σιδερένια σκάλα, πού αἰωρεῖται μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς στὸ ἄνοιγμα ἀνάμεσα τῶν δύο σταλαγματικῶν ὄγκων τοῦ τμήματος τῆς εἰσόδου καὶ στὸ αριστερὸ τοίχωμα τῆς διόδου πού ὀδηγεῖ τόσο στὸν δεξιὸ ὄσο καὶ στὸν αριστερὸ θάλαμο, πατᾶμε στὸ πολὺ ἀπότομο τοίχωμα ὅπου ὑπάρχει καὶ μιὰ κολώνα. Κατεβαίνουμε ἀπὸ τὸ αριστερὸ τοίχωμα πού μᾶς προσφέρει σχετικὰ εὐκολὴ κατάβασι σὲ φυσικὰ σκαλοπάτια πάνω σὲ σταλαγματικό ὕλικὸ σὲ βάθος 3,50 μ. Βρισκόμαστε στὸ πρῶτο τμήμα τοῦ δεξιοῦ θαλάμου. Τὸ πλάτος του εἶναι 8,50 μ. Τὸ μῆκος τοῦ τμήματος αὐτοῦ μέχρι τὴν ἐπόμενὴ κάθετὴ κατάβασι εἶναι 8 μ. Στὸ κέντρο τοῦ διαπέδου τοῦ σταλαγματικῶς ὄγκολίθου καὶ ὅλο τὸ δάπεδο ὄγκολίθου. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ δευτέρου ὀρόφου εἶναι ὄλο τοῦννελ πού ὀδηγοῦν στὸν τρίτο ὄροφο, κατεβαίνουμε 8 μ. βάθος ἀπὸ τὸν δεύτερο ὄροφο. Στὸ δεξιὸ τοίχωμα σὲ ὕψος 2,50 μ. συναντοῦμε τὴν σύνδεσι τοῦ σημείου Α μὲ τὸ τοῦννελ τοῦ τμήματος τῆς εἰσόδου.

Κάτω καὶ ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς ὄγκολίθους περάσματα μᾶς ὀδηγοῦν σὲ μικροθάλαμους, πού οἱ πιὸ πολλοὶ ἐνώνονται μὲ τὴν βάση τὴν κατάβασι πού χρησιμοποιοῦμε σχοινὶ γιὰ νὰ κατέβουμε. Τὸ ὕψος τῆς ὀροφῆς εἶναι 7 μ.

Μὲ κάθετὴ κατάβασι 3 μ. βοηθοῦμενοι ἀπὸ σχοινί, τοποθετημένο καὶ δεμένο ἀπὸ τοὺς προηγουμένους ἐπισκέπτες τοῦ σπηλαίου, δρισκόμαστε στὴν συνέχεια τοῦ δεξιοῦ θαλάμου.

Δεξιά μας τοῦννελ πού μᾶς ὀδηγοῦν στὸν τρίτο ὄροφο καὶ πού ἀναφέραμε ὅτι ὑπάρχει σύνδεσις μὲ τὸ προηγούμενο τμήμα στὸ δάπεδο. Τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι καὶ ἀπὸ τὰ πλέον στολισμένα. Μεγάλοι σταλαχτιτὲς καὶ παραπετάσματα κρέμονται ἀπὸ τὴν ὀροφή, ἐνῶ τὰ τοιχώματα εἶναι καλυμμένα ἀπὸ πολλὲς σταλαχτιτικὲς πτυχώσεις. Τὸ ὕψος τῆς ὀροφῆς εἶναι 8 μ. Τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ὀροφῆς εἶναι ἕνα ἐρωτηματικό, γιὰτὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ φρακαρισμένους σταλαχτιτικὸς ὄγκολίθους καὶ φαίνεται ὅτι ἔχουν βρεθῆ ἐκεῖ ἀπὸ ἄνοιγμα πού ὑπῆρχε στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ὀροφῆς, πού εἶναι εἴτε συνέχεια ἄλλου θαλάμου εἴτε εἶναι ὕλικὰ ἀπὸ τμήμα τοῦ σπηλαίου, τοῦ ὀποίου κατέπεσε ἢ ὀροφή ἀπὸ τὶς ἀνατινάξεις τοῦ λατομείου. Τὸ θέμα τῆς ὀροφῆς:

πρέπει να μελετηθῆ μετὰ προσοχῆς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν διευθέτησι τῶν τουριστικῶν διαδρόμων.

Στὰ 4 μ. ἀπὸ τὴν θάσι τοῦ σχοινοῦ στὸ ἀριστερὸ τοίχωμα, μιὰ πολὺ μικρὴ εἴσοδος 0,30 μ. X 0,40 μ., μᾶς ἐπέτρεψε νὰ περάσουμε μὲ πολὺ μεγάλη δυσκολία καὶ νὰ

Ἐνα σπάνιο σταλακτιτικὸ - σταλαγματικὸ σύμπλεγμα
ποὺ αἰωρεῖται στὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ δεξιῦ θανάμου.

Φωτ. Ἰωάν. Ἰωάννου

χωθοῦμε σὲ ἓνα καταπληκτικὰ διακοσμημένο ἐξώστη, μὲ ἄθικτο τὸν διάκοσμό του, γιὰτὶ οἱ ἐπισκέπτες δὲν εἶχαν ἀνακαλύψει ἢ κατορθώσει νὰ περάσουν, ἀπὸ μιὰ τόσο στενὴ εἴσοδο στὸν ἐξώστη αὐτόν. Ὁ ἐξώστης εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ πιδ πλούσια στολισμένο τμῆμα τοῦ δεξιῦ θανάμου καὶ μὲ ἀναρρίχησι φθάνομε στὴν ὄροφή του σὲ

ύψος 12 μ. Ήπου και σχηματίζεται καπνοδόχος. Ήταν μιὰ έκπληξι, ό έξώστης αὐ-
τός γιὰ τόν θαυμάσιο διάκοσμό του. Τόν ἀναφέρουμε μέ τό ὄνομα πρῶτος έξώστης.

Μέ μικρό κατηφορικό τμήμα 6 μ. και μέ πλάτος 3 μ. προχωροῦμε πρὸς τό κέν-
τρικό σημεῖο τοῦ δεξιού θαλάμου. Στό δεξιό τοίχωμα ὑπάρχει μιὰ ἀνηφορική ἐσοχή
πολύ διακοσμημένη. Στό δάπεδο ἐγκλίθει κάθετα πρὸς τόν θάλαμο. Στό κεντρικό
τμήμα τοῦ θαλάμου ἡ ὄροφή ἔχει ὕψος 12 μ. Τό μήκος τοῦ σημείου αὐτοῦ εἶναι 14
μ. "Όλο τό ἀριστερό τοίχωμα καλύπτεται ἀπό μεγάλα σταλαχτιτικά «ἀρμόνια». "Ενα
σταλαχτιτικό συγκρότημα αἰωρεῖται και εἶναι ἀπό τὰ πιό ἀξιοπερτεργα λιθώματα
τοῦ σπηλαίου τοῦ Σωτήρος. Ἀπό πάνω εἶναι ὁ θεαματικός πρῶτος έξώστης και ἡ
καπνοδόχος πού ἀναφέραμε. Στό δάπεδο δεξιὰ και ἀριστερά πρὸς τὰ τοιχώματα τοῦ
θαλάμου καταβόθρες, πού ἀνάμεσα ἀπό ὀγκολίθους εἶναι μικροθάλαμοι τοῦ τρίτου
ὀρόφου. Ὑπάρχει στους μικροθαλάμους αὐτούς λεπτός διάκοσμος και κατεβήκαμε σέ
βάθος 12 μ. ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τοῦ δευτέρου ὀρόφου, τοῦ κεντρικοῦ τμή-
ματος τοῦ δεξιού θαλάμου.

Ἀπό κατηφορικό πέρασμα πάνω στό ἀριστερό τοίχωμα μπαίνουμε στόν δεύτερο
ἐξώστη. Ὁ δεύτερος έξώστης ἐκτός ἀπό τό προηγούμενο πέρασμα ἐνώνεται μέ τό
κεντρικό τμήμα τοῦ θαλάμου ἀπό ἀνοιγμα στό ἀριστερό τοίχωμα πρὸς τό δάπεδο πού
ἔχει: μήκος 5,50 μ. και ὕψος 2 μ. Κάτω ἀπό τόν δεύτερο έξώστη περνᾶ μικρό τοῦν-
νελ, πού ἔχει στό κέντρο του μικρή λεκάνη συλλογῆς νεροῦ, και ἐνώνεται στό ἀρι-
στερό τοίχωμα τοῦ ἐξώστη και μέ τό πρῶτο πέρασμα πού ἀναφέραμε ὅτι συνδέεται
μέ τόν δεύτερο έξώστη. Τό τοῦννελ μέ τήν λεκάνη συλλογῆς νεροῦ ἐνώνεται και πρὸς
τά δεξιὰ μέ τόν νέο θάλαμο ἀπό κατηφορικό και ἀπότομο κατέβασμα. Μέ τό τέλος
ἀριστερά τοῦ δευτέρου ἐξώστη, συνεχίζει σέ μήκος 12 μ. τό τελευταῖο τμήμα τοῦ δε-
ξιού θαλάμου. Ἡ συνέχεια τῶν 12 μ. ἔχει πλάτος ἀνηφορικοῦ διαδρόμου 1,50 μ. Τό
ὕψος τῆς ὀροφῆς εἶναι 6 μ. "Όλο τό ἀριστερό τμήμα τοῦ διαδρόμου καταλαμβάνει ὁ
τρίτος έξώστης πού εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἀπό τούς δύο προηγούμενους και πολύ στο-
λισμένος. "Ενας μεγάλος σταλαχτίτης ἔχει ἀποκολληθῆ ἀπό τήν ὀροφή και σήμερα
εἶναι στερεωμένος στό ἀριστερό τοίχωμα και σχηματίζει γέφυρα. Ἡ ὕψομετρική δια-
φορά τοῦ τέλους τοῦ τμήματος αὐτοῦ μέ τό ἐπίπεδο τῆς εἰσόδου εἶναι 2 μ. Ἡ ὀροφή
εἶναι και ἐδῶ καλυμμένη ἀπό μεγάλους σταλαχτιτικούς ὀγκολίθους φρακαρισμένους
και δημιουργεῖ ἐρωτηματικά συνεχίσεως τοῦ σπηλαίου πρὸς τήν κατεύθυνσι αὐτήν,
πού πλησιάζει πρὸς τήν ἐπιφάνεια τοῦ λατομείου. Μόνον κατὰ τήν διάρκεια τῶν ἐρ-
γασίων διευθετήσεως τῆς τουριστικῆς διαδρομῆς θά ἐξακριδωθῆ ἡ πορεία και ἡ συ-
νέχεια τοῦ σπηλαίου πρὸς τήν κατεύθυνσι αὐτή. Σημειώνουμε ὅτι χρειάζεται ἰδιαί-
τερη προσοχή τὸ τμήμα αὐτό τῆς ὀροφῆς.

ΝΕΟΣ ΘΑΛΑΜΟΣ

Ὀνομάσθηκα νέος θάλαμος τὸ τμήμα αὐτό τοῦ σπηλαίου γιατί εἶναι σχετικὰ
νέα διαμόρφωσι τῆς διακλάσεως τοῦ σπηλαίου στό σημεῖο αὐτό. Καί γιὰ τόν λόγο

της μοναδικότητας, στην δημιουργία νέου λιθωματικού υλικού το πολύ δέκα ετών ηλικίας και είναι από τις πλέον σημαντικές σπηλαιολογικές ανακαλύψεις των τελευταίων χρόνων στην χώρα μας. Θα μελετηθεί ιδιαίτερα ο σχηματισμός του νέου λιθωματικού διακόσμου.

Από στενό κατηφορικό πέρασμα που βρίσκεται στο δεξιό τοίχωμα του δεξιού θαλάμου, απέναντι από το κέντρο του δευτέρου εξώστη, μπαίνουμε στον νέο θάλαμο. Το άνοιγμα του διαδρόμου αυτού έχει πλάτος 1 μ., το δέ μήκος του είναι 7 μ. και το πλάτος του 1,50 μ. Στα 7 μ. αριστερά είναι ή σύνδεσις με το τούννελ της λεκάνης νερού το οποίο ενώνεται με τον δεύτερο εξώστη. Από το σημείο αυτό αρχίζει να ανηφορίζη ο νέος θάλαμος, το τμήμα αυτό έχει μήκος 17 μ., το πλάτος κυμαίνεται από 1 μ. μέχρι 5 μ. Στα 4 μ. δεξιά ανάμεσα από ογκολίθους κατεβαίνουμε πολύ κοπιαστικά 8 μ. Στο τέλος των 17 μ. που είναι ένα μικρό πλάτωμα παρατηρήσαμε στα τοιχώματα και λίγο σπηλαιόγαλα, σπάνια μορφή σταλαχτικού υλικού που διατηρείται σε μαλακή κατάσταση και όταν το πιέζουμε αποβάλλει λευκό υγρό, όταν το φέρουμε στην επιφάνεια και έρθη σε έπαφή με τον ατμοσφαιρικό αέρα, με την απώλεια της υγρασίας του στερεοποιείται. Η συνέχεια του σπηλαίου στο πλάτωμα σχηματίζει γωνία και συνεχίζει άλλα 20 μ., με κατηφορικό διάδρομο που έχει πλάτος από 1 μ. μέχρι 3 μ. Στα 15 μ. σχηματίζεται μικροθάλαμος, σε μια μικρή έσοχη υπάρχουν ζμορφα ανθόμορφα λιθώματα.

Το τέλος του νέου θαλάμου είναι έσοχη φρακαρισμένη από μικρούς ογκολίθους που έχουν καλυφθή από σταλαχτιτικό υλικό.

Ο ΑΡΙΣΤΕΡΟΣ ΘΑΛΑΜΟΣ

Από την σιδερένια σκάλα αριστερά αρχίζει στενό πέρασμα με πλάτος 0,80 μ. και με ύψος 10 μ. Περνάμε, αφού χρησιμοποιήσουμε το κέντρο του ύψους πατώντας σε μικρές προεξοχές που χρησιμεύουν για σκαλοπάτια. Το μήκος του περάσματος είναι 4,50 μ. Μπορούμε να μπουμε και με αναρρίχηση στον αριστερό θάλαμο από το τμήμα της εισόδου, πάνω από τον σταλαχμιτικό όγκο, αλλά είναι πολύ κάθετα και επικίνδυνα.

Μετά το στενό πέρασμα θρισκόμαστε σε έναν εξώστη μ' έλο ογκολίθους το δάπεδο του και με μήκος 8 μ. και πλάτος 5 μ. Από το τέλος του περάσματος και κάθετα προς αυτό σε 4,50 μ. προς τον εξώστη και δεξιά του τέλους του σταλαχμιτικού όγκου του τμήματος της εισόδου στο δάπεδο υπάρχει καταβόθρα με βάθος 3 μ. και πλάτος 0,80 μ. Η βάση της καταβόθρας είναι και ή αρχή του αριστερού θαλάμου. Το δάπεδο και τα τοιχώματα είναι πλουσιώτατα διακοσμημένα από ανακρυσταλλώσεις και μικρούς σταλαχτίτες ανωμάλου ανάπτυξεως από διάφανο λιθωματικό υλικό.

Στην αρχή αριστερά τούννελ με μήκος 5 μ. και πλάτος 1 μ., φαίνεται ότι το σημείο αυτό είναι συνέχεια του τμήματος της εισόδου, αλλά χωρίζεται σήμερα από

αυτό με τὰ φερτὰ ὕλικα καὶ τοὺς ὀγκολίθους πού σχηματίζουν τὸ ἀριστερὸ του τοίχωμα. Ἔχει θαυμάσιο διάκοσμο.

Ἀπὸ τὴν βάσι τῆς καταδόθρας μέχρι τὸ τέλος τοῦ ἀριστεροῦ θαλάμου ἔχουμε μῆκος σὲ εὐθεία γραμμὴ 50 μ.

Στὰ 8 μ. στὸ δάπεδο, πάνω στοὺς μεγάλους ὀγκολίθους πού καλύπτουν ὅλο τὸ δάπεδο, ἔχουν ἀναπτυχθῆ σταλαγμίτες. Κατεβαίνουμε συνέχεια. Στὰ 9 μ., ἀνάμεσα ἀπὸ ὀγκολίθους μπαίνουμε σὲ ἔσοχὴ στὸν τρίτο ὄροφο. Ἡ ἔσοχὴ ἔως ἐνώνεται: μετὸν ἐξώστη στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀριστεροῦ θαλάμου. Ἡ πιθανὴ ἔνωση εἶναι φρακαρισμένη ἀπὸ μικρὲς πέτρες.

Στὰ 10 μ. στὸ δάπεδο μεγάλος σταλαχτίτης μετὰ πλάτος 1,50 μ. καὶ μῆκος 2,50 μ. φαίνεται: παλαιὰ ἀποκόλλησις ἀπὸ τὴν ὄροφὴ, γιατί ὑπάρχει: πάνω του καινούργιο στρώμα λιθωματικοῦ ὕλικου.

Τὸ πλάτος τοῦ ἀριστεροῦ θαλάμου κυμαίνεται ἀπὸ τὰ 2,50 μ. μέχρι τὰ 7 μ.

Στὰ 17 μ. τὸ ὕψος τῆς ὄροφῆς εἶναι: 15 μ. Στὰ 20 μ. ἔχουμε ἀπότομη ἀνάβασι 3 μ. Στὰ δεξιὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἀπότομη ἀνάβασι τῶν 3 μ. ὑπάρχει: τούννελ μετὰ μῆκος 20 μ. ἀνάμεσα ἀπὸ ὀγκολίθους καὶ πολὺ στενὰ περάσματα πού διαθέτουν μικροδιάκοσμο.

Ἀριστερὰ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάβασι τῶν 3 μ. ὑπάρχει κατηφορικὴ ἔσοχὴ μετὰ φανταστικὸν διάκοσμο ἀπὸ σταλαχτίτες, ἀνωμάλου ἀναπτύξεως, μετὰ τὸ λιθωματικὸν τοὺς ὕλικον κατάλευκον καὶ διαφανές.

Στὰ 24 μ. τὸ τοίχωμα ἀριστερὰ στολίζουν μεγάλα σταλαχτιτικὰ παραπετάσματα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ ωραιότερα πού ὑπάρχουν στὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ Ἑλληνικὰ σπήλαια. Τὸ ὕψος τοὺς εἶναι 10 μ. καὶ τὸ πλάτος τοὺς 1,20 μ. καὶ τὸ πάχος τοὺς 0,30 μ. Τὸ δεξιὸν τοίχωμα σχηματίζει μιὰ μικρὴ κλίσι καὶ ἔχει προσφέρει τὴν εὐκαιρίαν στὸ λιθωματικὸν ὕλικόν νὰ τὸ στολίσῃ μετὰ μικροὺς ἐξώστες ἀπὸ σταλαχτιτικὸν ὕλικόν καὶ πολλὰ ἀνθόμορφα στολίσματα.

Στὰ 33 μ. στὸ δεξιὸν τοίχωμα σὲ ὕψος 8 μ. σχηματίζεται ἐξώστης, ὅπου ὑπάρχει ἕνας μεγάλος σταλαγμίτης μετὰ μορφὴν πυραύλου πού ἔχει ὕψος 3,50 μ. καὶ διάμετρον στὴν βάσιν του 1,50 μ. Πάνω του, στὸ ἀριστερὸ ὅμως τοίχωμα, ὑπάρχει φυσικὴ γέφυρα ἀπὸ λιθωματικὸν ὕλικόν.

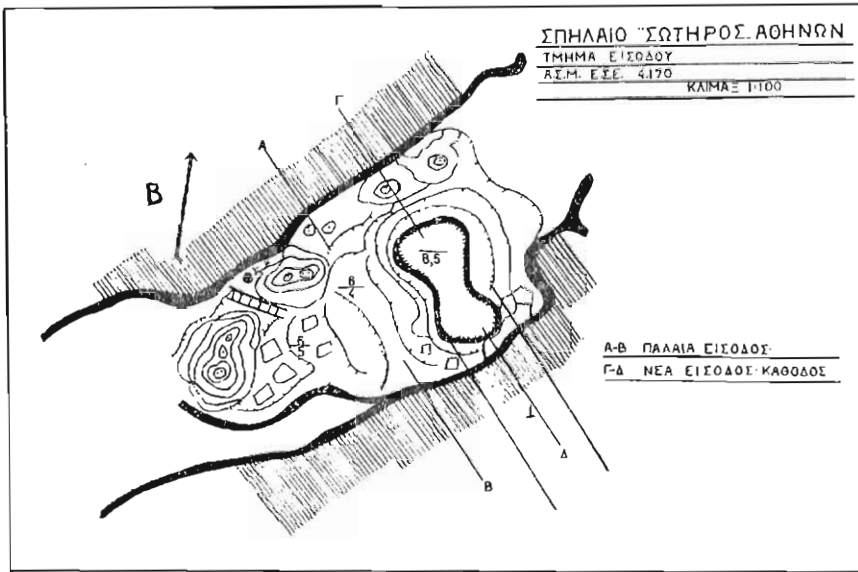
Στὰ 38 μ. στὸ δάπεδο δεξιὰ, μικρὴ ἔσοχὴ. Τὸ σπήλαιον στενεύει στὰ 2,50 μ. πλάτος. Μέχρι τὸ τέλος του, ὅλο ἀνηφορικὰ, σὲ φερτὰ ὕλικα καὶ ἄμμο. Στὸ τέλος τὸ ἀριστερὸν τοίχωμα μετὰ καλυμμένα σταλαχτιτικὰ παραπετάσματα ἀπὸ φερτὰ ὕλικα, ὀγκολίθους καὶ ἄμμο πού μᾶς φανερώνουν ὅτι ὑπῆρχε μεγαλύτερον ἐλεύθερον βάθος δαπέδου. Δεξιὰ ἄμμος καὶ μικροὶ ὀγκολίθοι μετὰ κατεῦθονσι καὶ κλίσι πρὸς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ σπηλαίου, στοιχεῖα ὅτι ἐδῶ εἶναι ἡ φυσικὴ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου ἢ ὅτι ἀπὸ ἐδῶ ἄρχισε νὰ διανοίγεται τὸ σπήλαιον μετὰ τὴν μηχανικὴν ἐνέργειαν τοῦ νεροῦ. Ἐξωτερικὰ πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐνδειξις φυσικῆς εἰσόδου καὶ αὐτὸ μᾶς δείχνει ὅτι τὸ σπήλαιον εἶναι τμήμα σπηλαίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ εἶναι σὲ μεγάλο μῆκος ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ καὶ περίπου στὸ αὐτὸ βάθος μετὰ τὸ ἐπίπεδον τοῦ τμήματος

του τέλους του αριστερού θαλάμου, που έχει υψομετρική διαφορά από το επίπεδο της σημερινής εισόδου 1 μ.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

Τό κατ' εὐθείαν γραμμὴ μῆκος τοῦ σπηλαίου, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν χαρτογράφει, εἶναι 127 μ. Τὸ μεγαλύτερο βάθος ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς εισόδου στὸν δεξιὸ θάλαμο εἶναι 28 μ. καὶ στὸν ἀριστερὸ θάλαμο 25 μ. Τὸ σπήλαιο καταλαμβάνει ἔκτασι 675 τετραγωνικῶν μέτρων.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Κανένα δείγμα ἢ στοιχείο δὲν παρατηρήθη στὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου τοῦ σπηλαίου μὲ ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐπίσης κανένα στοιχείο λαογραφικὸ δὲν εἶναι γνωστὸ γιὰ τὸ σπήλαιο τοῦ Σωτήρος. Τὸ ὄνομά του ἔλαβε ἀπὸ τὸ Τάμα τὸν Ἱερὸ Ναὸ τοῦ Σωτήρος, ἐπειδὴ ἀνακαλύφθηκε τὸ σπήλαιο στὸν αὐτὸ χωρὸ ἀνεγέρσεως τοῦ Ναοῦ.

ΣΠΗΛΛΙΟΓΕΝΕΣΙΣ

Τὸ σπήλαιο τοῦ Σωτήρος εἶναι διάκλασις, ἀνοιγμένη σ' ἀσβεστόλιθο καὶ ἀποτελεῖ τμήμα μεγαλύτερου σπηλαίου.

ΒΙΟΣΠΗΛΛΙΟΛΟΓΙΑ

Καμμία ἐνδειξις ἀπὸ σπηλαιόβια ζωὴ δὲν παρατηρήθη. Μόνο κατὰ τὶς τελευταῖες ἐρευνες, ἀπὸ τὶς ομάδες τῆς ΕΣΕ, προσέξαμε ἐλάχιστες νυχτερίδες, ἀλλὰ σὲ κανένα σημεῖο τοῦ σπηλαίου δὲν παρατηρήθη γουανὸ (κοπριά νυχτερίδων).

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Τὸ σπήλαιο τοῦ Σωτήρος θεωρεῖται γενικοῦ τουριστικοῦ ἐνδιαφέροντος, γιὰ τοὺς κάτωθι λόγους:

1). — Γιὰ τὸν πλούσιο διάκοσμό του ἀπὸ σταλαχτίτες, σταλαγμίτες, κολῶνες καὶ στολίσματα στὰ τοιχώματα ὄλων τῶν θαλάμων του.

2). — Γιὰ τὸ σεβαστὸ μέγεθός του. Τὸ ἐσωτερικὸ του ἐπιτρέπει μῆκος διευθετημένων τουριστικῶν διαδρόμων ἄνω τῶν 300 μ.

3). — Γιὰ τὸ ὅτι θρῖσκεται στὸ κέντρο τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τὴν πλατεία Συντάγματος ἀπέχει 5 χλμ. περίπου. Ἀποτέλεσμα τὴν ἐξασφαλισμένη συνεχῆ ἐπίσκεψι τοῦ σπηλαίου ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ τουριστῶν, σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μὲ τὸν Νεὸ τοῦ Σωτήρος καὶ ἀξιοποίηση τοῦ ὅλου χώρου τῆς περιοχῆς, δημιουργεῖται ἕνας τουριστικὸς μαγνήτης ἀξιόλογος γιὰ τὸν Ἑλληνικὸ τουρισμό. Δῶρο τῆς φύσεως θεωρεῖται ἡ ὑπαρξὶς τουριστικοῦ σπηλαίου σὲ μιὰ περιοχῆ, ὅταν μάλιστα αὐτὴ εἶναι τὸ κέντρο τῶν Ἀθηνῶν, δὲν ὑπάρχει λόγος ἐξηγήσεως τῆς ἀξίας αὐτοῦ.

4). — Ἀπὸ τὰ 450 σπήλαια ποὺ ὑπάρχουν στὴν Ἀττικὴ, τὸ σπήλαιο τοῦ Σωτήρος σὲ τουριστικὴ ἀξιολόγησι ἔρχεται δεύτερο, μὲ πρῶτο τὸ ἀξιοποιημένο τουριστικὰ ἀπὸ τὸν ΕΟΤ σπήλαιο Κουτουκι Παιανίας.

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Ἡ τουριστικὴ μελέτη τοῦ σπηλαίου θὰ ἐκπονηθῆ μετὰ τὴν ἀπόφασιν ἀξιοποιή-

σεως και παραδόσεως του σπηλαιού στον Έλληνικό Τουρισμό. Η τουριστική μελέτη του σπηλαιού θα περιλαμβάνει:

1). — Προτεινόμενα έργα διανοίξεως εισόδου και εξόδου. Η διάνοξις εισόδου στο τέλος του άριστερου θαλάμου αποκλείεται λόγω του μεγάλου βάθους του, κάτω από τον υπερκείμενο λόφο. Είναι δυνατόν να διανοιχθή με τεχνητό τούννελ είσοδος — έξοδος προς τον δεξιό θάλαμο. Το κλείσιμο της σημερινής εισόδου θα εξαρτηθή από την μελέτη της έσωτερικής τουριστικής διαδρομής του σπηλαιού.

2). — Προτεινόμενα έργα καλλιτεχνικής σπηλαιολογικής διαμορφώσεως του έσωτερικού χώρου για την άνετο και ευχάριστη και έντυπωσιακή διαδρομή των επισκεπτών στο σπήλαιο.

3). — Έργα συμπληρώσεως και εξιδανικεύσεως του στολισμού του σπηλαιού με το ύπαρχον λιθωματικό υλικό του σπηλαιού.

4). — Τεχνική μελέτη κατασκευής έργων.

Οι εργασίες της τουριστικής μελέτης 1, 2, 3 είναι έργον σπηλαιολόγου. Οι εργασίες 4 είναι μηχανικού.

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ

Μετά την τουριστική αξιοποίηση του σπηλαιού θα έκπονηθή τουριστικός οδηγός του σπηλαιού, που θα περιγράφη τον σχηματισμό του. Θα παρουσιάζη τα αξιοπερίεργα σταλαχτιτικά και σταλαγματικά του στολίσματα. Σχέδιο κατόψεώς του. Φωτογραφίες έγχρωμες και άσπρό - μαυρες τμημάτων του.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Σημειώνεται, ότι κατά την διάρκεια των εργασιών έσωτερικής διευθετήσεώς του απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή στα έξης τμήματα του σπηλαιού:

1). — Της σημερινής εισόδου.

2). — Της όροφής στο πρώτο τμήμα του δεξιού θαλάμου.

3). — Της όροφής στο τέλος του δεξιού θαλάμου στο σημείο του τρίτου έξώστη-

Τὸ σπήλαιο τοῦ Σωτήρος περιλαμβάνεται μέσα στὸν Σπηλαιολογικὸ Ὅδηγὸ Ἑλλάδος, ἔκδοσις τῆς ΒΡ Ἑλλάδος, ὅπου παρουσιάζονται τὰ 108 σπουδαιότερα σπήλαια τῆς χώρας.

Φεβρουάριος 1973

Ἡ μελέτη τῆς ἐσωτερικῆς τουριστικῆς διευθετήσεως τοῦ σπηλαίου παρεδόθη εἰς τὸ Ε.Τ.Α.Ι.Ν.Σ., ἀπὸ τὸν μελετητὴ τοῦ σπηλαίου κ. Ἰωάννην Ἰωάννου. Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐπισκέψεων στὸ σπήλαιο γιὰ θέματα μελέτης τῆς τουριστικῆς διαδρομῆς, ἔλαβαν μέρος ἐκ περιτροπῆς καὶ τὰ μέλη τῆς Ε.Σ.Ε., αἱ Δίδες Γεωργ. Ἰωάννου, Κάτερ. Νικολακάκη καὶ οἱ κ.κ. Λάζ. Χατζηλαζαρίδης, Δημ. Λιάγκος, Θεόδ. Κιεβέλης.

R É S U M É

The Cave «The Saviour» in Athens

No 4.170 in the files of the Greek Speleological Society

By J. Ioannou

This cave is one of the most important caves in Attica. Its length, in direct line, is 127 m. Its maximum depth in the right chamber amounts to 28 m., while that in the left chamber, to 25 m. Total surface 675 square meters. Very rich decoration of stalactites and stalagmites, exists in both of the two chambers.

This cave presents much touristic interest. The study for its internal arrangement is already completed.

The cave is a diacalse opened in limestone and it is a part of a longer cave, whose the beginning and the end are blocked by water borne deposits.

